

TARİHİ COĞRAFYA AÇISINDAN KIBRIS'TA TUZ

Historical Geography Perspective of Salt in Cyprus

Süheyla ÜÇİŞİK ERBİLEN¹
Güven ŞAHİN²

ÖZET

İnsan hayatı için vazgeçilmez olan tuz tarih boyunca önemini korumuş, şehirlere ve bölgelere adını vermiş, pek çok çatışmaya konu olmuş hatta paraya eşdeğer olarak kullanılmış önemli bir kaynaktır. Madenlerden, tuz göllerinden, denizlerden ve okyanuslardan elde edilen tuzun kimya sanayinden gıdaların kurutulmasına, yol açma çalışmalarından beslenmeye kadar çok çeşitli alanlarda kullanımı söz konusudur. Seyyahlardan, tarihi belgelerden ve devlet adamlarının tuttıkları günlük ve resmi kayıtlardan da anlaşıldığı üzere Kıbrıs Adası da söz konusu bu kaynak açısından oldukça zengin bir yer idi. Tarih boyunca adaya hakim olan medeniyetlerce ayrı bir önem atfedilen iki önemli tuz gölü; Larnaka ve Akrotiri Tuz Gölleri, hem ada ekonomisinde hem de Akdeniz ticaretinde büyük önem taşımaktaydı. Günümüzde ise bu iki tuz gölünden tuz elde edilmemekte, ekolojik açıdan taşıdığı önemden ötürü koruma altına alınarak göçmen kuşların barınakları ve rekreasyon merkezi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada amaç tarihi coğrafya açısından ele aldığımız Kıbrıs'daki iki önemli tuz kaynağının tarihi kaynaklardan da yararlanarak mekansal analizini yapıp, yerinde yapılan gözlemlerle günümüzdeki durumunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tuz, Kıbrıs Adası, Larnaka, Akrotiri, Tarihi Coğrafya.

ABSTRACT

Salt is an important source that conserved its value throughout the history. It has given its name to cities and states, been a subject of many conflicts and even used as an equivalent of the money. Salt that has been derived from mines, seas – oceans and salt lakes is being widely used in various areas ranging from food drying in chemical industry to opening of the roads in snow. The diaries of travellers, archives and official records implied that Cyprus Island was a rich source for salt mining. The two lakes; Larnaca and Akrotiri, which a separate importance had been attributed throughout the history of the Island, had an impact on both the economy and

¹ Yrd.Doç.Dr., Doğu Akdeniz Üniv. Eğitim Fakültesi K.K.T.C. suheyla.erbilen@emu.edu

² Uzm., Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul guwen_sahin@hotmail.com

the trade in the Mediterranean region. Today, salt is not derived from either of these lakes and due to their ecological importance they have been used as Recreation Centers and shelters for the migratory birds. In this study, by taking advantage of historical documents, we are aiming to analyze the two important salt sources of Cyprus in terms of historical geography and to perform environmental analyses on site in order to establish the current status of these two lakes.

Key Words: Salt, Cyprus Island, Larnaca, Akrotiri, Historical Geography.

GİRİŞ

Besinlerde katkı maddesi olarak eski çağlardan beri kullanılan ve canlıların bünyeleri için son derece önemli olan tuz aynı zamanda kimya sanayinin en önemli hammaddelerinden birisidir. Bu madde denizlerde, göllerde, yeraltı sularında eriyik olarak (solar tuz) veya yeraltında kaya tuzu şeklinde tortul depolar oluşturur. Önceleri yalnızca besin katkı ve koruma maddesi olarak kullanılan tuz, özellikle XIX. yüzyılda bileşimindeki klor ile hızla gelişen kimya sanayinin önemli bir hammaddesi haline gelmiştir.

Hayati öneminden dolayı tuz, insanın eskiden beri bildiği ve yaşamında sıkça kullandığı bir mineraldir. İlk olarak ne zaman kullanıldığı kesin olmamakla birlikte; tuz kullanımının M.Ö. 6000 yılına kadar gittiği tahmin edilmektedir (Kurlansky, 2003: 7). Çinli tarihçiler yaz aylarında Şansi Eyaleti'nin güney sınırındaki Yuncheng Gölü kıyısında suların buharlaşmasının ardından insanların tuz topladıklarını belirtmektedirler. Yine M.Ö. 3500'lerde Cardona (Barselona/İspanya)'da bir tuz madeninin işletildiği bilinmektedir (Kurlansky, 2003: 8; Avcı, 2003: 24). Bununla birlikte toplayıcılık ve avcılıkla geçimini sağlayan ilk insanların tuz ihtiyaçlarını doğal yollardan birtakım besin maddeleri veya minerallerle karşıladığı tahmin edilmektedir.

Dünyamız tuz yönünden zengin kaynaklara sahiptir. En önemli tuz kaynağımızı ise denizler ve okyanuslar oluşturmaktadır. Yeryüzünün en büyük tuz yatakları Silüryen, Permiyen ve Oligo-Miosen devirlerinde oluşmuştur (Koday, 1999: 130; Taşlıgil, 2005: 143). Günümüzde tuz üretimi deniz, göl ve kaya tuzlarından sağlanmaktadır. Tuz göllerinin en önemlileri A.B.D.'deki Salt Lake (Büyük Tuz Gölü), Türkiye'deki Tuz Gölü ve Filistin'deki Lût Gölü (*İng.* Dead Sea, *Alm.* Totes Meer)'dür. En derin tuz yatakları ise; Kuzey Amerika'da ve Kuzey Almanya'da bulunmaktadır.

Bu çalışmada kısaca tuzun genel özelliklerine değindikten sonra Kıbrıs Adası'nda tuz üretiminin tarihsel süreçteki gelişimi, adadaki tuz

kaynakları ve Kıbrıs tuz göllerinin günümüzdeki durumu coğrafi bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

1. TUZUN GENEL ÖZELLİKLERİ VE ÜRETİM ŞEKİLLERİ

Sofralık tuz NaCl olarak bilinen sodyum klorür bileşimi kristaller olarak tanımlanabilir (Saf tuz %60 klor, %40 sodyumdan ibarettir). Bununla birlikte kaya tuzu (Halit) ise içeriğindeki farklı minerallere bağlı olarak değişik renkler alabilmekle birlikte genel olarak renksiz, kirli beyaz olup, kayaç sınıflaması içerisinde kimyasal tortul kayaçlar grubunda yer almaktadır. Bu özelliğiyle insanların yediği tek kayaç olma özelliğini de taşımaktadır.

İnsanlığın temel besin maddelerinden olan tuzun kullanım alanı çok geniştir (Yaklaşık 14.000 civarında kullanım biçimi vardır). İnsan sağlığı için oldukça önemli olan tuzun bir diğer kullanım alanı kimya sanayidir. Sodyum karbonat, klorin, kostik soda, hidroklorik asit, sodyum klorad ve sodyum sülfat elde edilmesinde kullanılan önemli bir hammaddedir (Anonim, 2011a). Bunlar dışında geleneksel olarak başta balık olmak üzere et ve çeşitli sebzelerin salamura edilerek saklanmasında, konservecilikte, ekmek, tereyağı ve peynir gibi çeşitli gıdaların yapımında, hayvan beslenmesinde, zararlı otlarla mücadelede, dericilikte ve su yumuşatmada istifade edilmektedir.

Tuzun kullanıldığı bir diğer önemli alan ise ulaşım sektörüdür. Artan dünya nüfusuna paralel olarak taşıt sayısındaki artış ve karayolu ağının da buna bağlı olarak gelişmesi sonucunda hızlı ve güvenli taşımacılığın yapılabilmesi adına kış aylarında yoğun kar yağışı olan bölgelerde karayolu tuzlama çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Bunların dışında değişik ebatlardaki tuz kristalleri, heykel, abajur gibi dekoratif eşyaların yapımında da kullanılmaktadır.

Tuz ticaret tarihinde de ayrıca önemli bir yere sahiptir. Zira bir dönem Avrupa ve Amerika kıtalarının değişik alanlarında, yakın tarihlere kadar da pek çok Afrika kabilesinde para yerine kullanılmış ve büyük değer verilmiştir. Bazı inançlarda kutsal bir varlık olarak kabul edilen tuz, birçok yerleşmeye de adını vermiştir (Tuzla, Tuzluca, Salzburg, Salzig gibi).

Tuz üretimine gelince tabiatta çözünmüş ya da eriyik (solar tuz) ve katı olarak (kaya tuzu) iki şekilde bulunmaktadır. Yerin muhtelif derinliklerinde yataklanmış olan kaya tuzu yüzeye yakın yerlerde açık işletme, daha derinlerde ise galeriler açılmak suretiyle çıkartılır. Derinlerdeki kaya tuzları açılan sondaj kuyularından gönderilen sıcak suyla eritildikten sonra meydana gelen tuzlu su tava yöntemi de denilen 80 ila 100 m² arasında değişen havuzlara alınarak ısıtılır veya doğal yollardan buharlaşması beklenir. Öncelikle çöken magnezyum sülfat (MgSO₄) alındıktan sonra geriye kalan tuz toplanır. Bir diğer yöntemde vakum yöntemi olup kuyudan

çıkartılan tuzlu su vakum pompalarıyla buharlaştırılır. Günümüzde tuz üretiminde A.B.D., Çin, Almanya ve Hindistan ilk sıralarda yer almaktadır.

2. KIBRIS ADASI'NDAKİ TUZ KAYNAKLARI

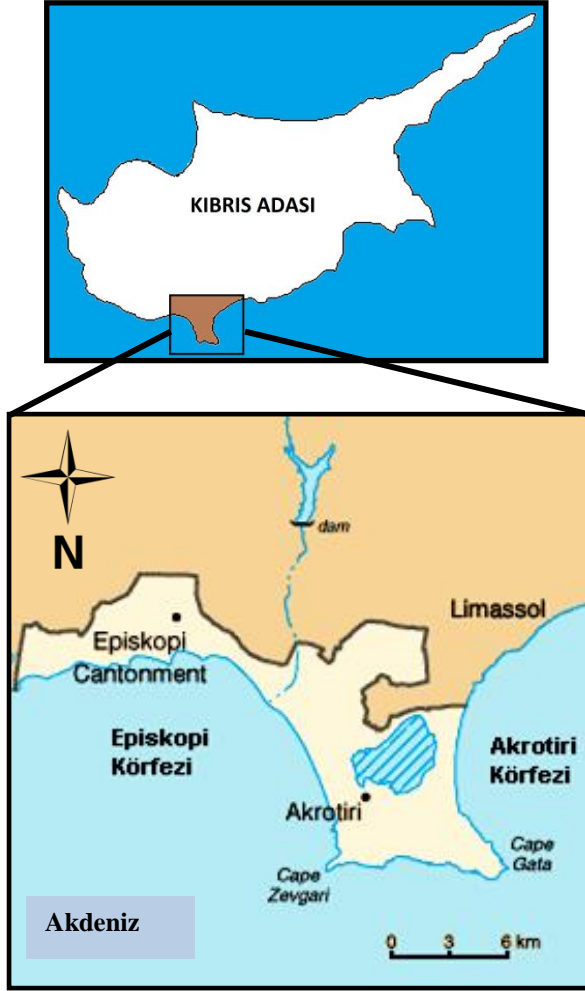
Kıbrıs, Sicilya (25.710 km²) ve Sardinya (24.090 km²)'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup; Kuzeydoğu Akdeniz bölgesinde kuzeye doğru Anadolu platosu ve güneye doğru da Afrika plakasının arasında yer alır. Kıbrıs Adası'nın yüzölçümü 9.251 km² olup kuzeyinde Türkiye'ye 70 km., doğusunda Suriye'ye 112 km. ve Lübnan'a 150 km., güneyinde Mısır'a 330 km. uzaklıktadır. Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesişme noktasında ve büyük uygarlıkların kurulduğu merkezi bir noktada yer alır. Günümüzde ada üzerinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere iki bağımsız ülke ve İngilizlere ait iki askeri üs bulunmaktadır. Ada; çok çeşitli tahıl ürünleri, meyve ağaçları, bağları ve bahçelerinin yanında bakır, gümüş, demir, altın, amyant, Baf Elması, boyataşı gibi yeraltı kaynakları; zengin balık ve sünger türleri barındıran kıyıları ve tuz göllerinden çıkarılan dünyaca ünlü tuzu ile de dünya coğrafyasında ve tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Adada tuzun elde edildiği göller Üst Pliosen'de adanın bugünkü halini almaya başladığı ve bütünüyle yükseldiği zamanda denizden ayrılmıştır (Tarkan, 1971: 22; Schmidt, 1956: 270). Kıbrıs'ta tuz işletmeciliği faaliyetinin Fenikeliler devrinde bile var olduğu biliniyor ise de tuz ticareti ile ilgili ilk kaynaklar Lüzinyan Dönemi³nde göze çarpmaya başlar.

Geçmişte dünyaca bilinen tuzun elde edildiği adanın iki önemli kaynağı Akrotiri (Ağrotur) ve Larnaka tuz gölleridir. Tarihi coğrafya kapsamında adanın tuz üretimini ele almadan evvel göllerin coğrafi özelliklerini izah etmek gerekirse;

2.1. Akrotiri Tuz Gölü

Akrotiri Tuz Gölü, Limasol (Lemesos) Tuz Gölü olarak da bilinmektedir. Limasol kazasının güney doğusunda bulunan Akrotiri Yarımadası'nın ortasında yer almaktadır (Harita 1). Genişliği doğu – batı doğrultusunda 4 mil olan Akrotiri Tuz Gölü; yaz aylarında suları buharlaştığında, küçük bir gölet görünümü alır ve buharlaşmanın olduğu yerlerde tuz yatakları oluşur. Havanın yağışlı olduğu, dolayısıyla göle yağmur suyunun fazlaca düştüğü yıllarda ise göldeki su yeterli derecede buharlaşamaz. Buharlaşmanın yetersizliği de çıkarmaya elverişli tuz yataklarının oluşmasına engel olmaktadır.

³ Lüzinyan Dönemi: 1192 – 1489 arasında Kıbrıs'ı idare eden ve Venediklilerin istilasıyla son bulan hanedanlık.

Harita 1: Akrotiri Tuz Gölü'nün Lokasyonu

Akrotiri Tuz Gölü'nün yüzey alanı 10.650 km² olup tabanı deniz seviyesinin 2.7 m altındadır (Harita 2). Bununla beraber sularının en yüksek seviyeye ulaştığı dönemde denizle birleşmektedir (Hadjistavrinou and Constantinou,1977;46).

Türkçede “Ağrotur” olarak da bilinen bölge, tuz gölünün tamamını içine alacak şekilde günümüzde İngilizlerin askeri üs olarak kullandıkları saha içerisinde yer almaktadır (Akrotiri İngiliz Askeri Üssü). Oysaki söz konusu saha tuz gölleriyle birlikte 8 Aralık 1879 tarihli İngilizler tarafından çıkarılan Resmi Gazete ilanı ile da duyurulduğu şekliyle Emlak-ı Hümayun olarak zikredilmiş, Mart 1924’te Osmanlı Hanedanının sürgün edilmesiyle birlikte Sultan’ın tüm taşınmaz malları Türkiye Cumhuriyeti’ne devrolunmuştur ki bu kapsamda da sahanın Türkiye Cumhuriyeti mülkiyetinde olması durumu ortaya çıkmaktadır (Giray, 2006; 6).

Bugün için Akrotiri tuz gölünden tuz elde etmede istifade edilmemekte olup, doğal özellikleriyle adından söz ettirmektedir. Göl ve yakın çevresi özellikle kış döneminde kuşların göç yolu üzerindeki önemli dinlenme alanlarından birisi olup her yıl sayıları 2.000 ila 20.000 arasında değişen flamingoya barınak vazifesi görmektedir.

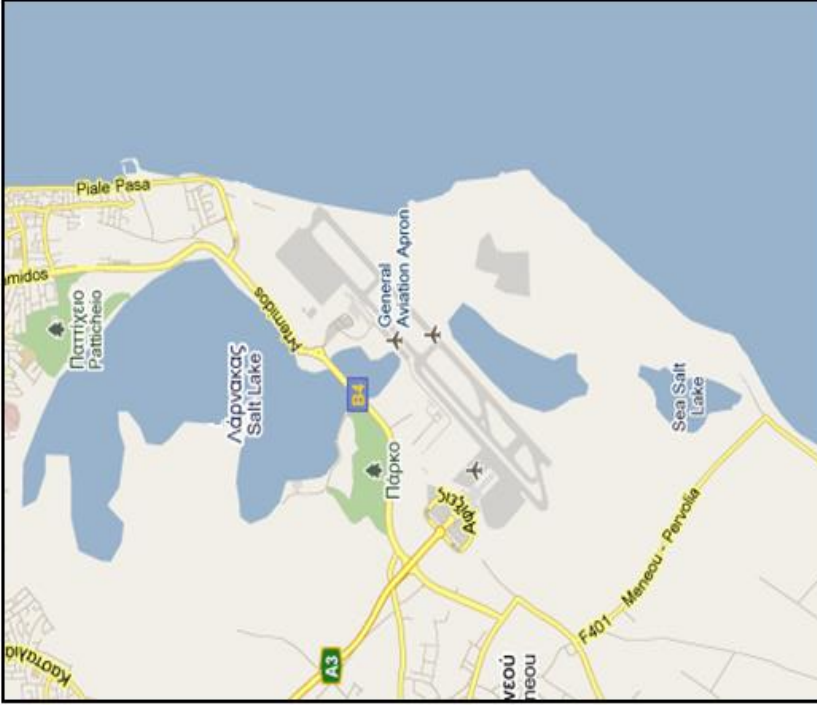

Harita 2: Akrotiri Yarımadası ve Akrotiri Tuz Gölü’nü Deniz ile Bağlantılı Gösteren Tarihi Bir Harita (West, 2007).

2.2. Larnaka Tuz Gölü

Akrotiri Tuz Gölü'nden sonra adanın en büyük ikinci tuz gölüdür ve dört tane farklı büyüklükteki gölün tümünü ifade etmektedir. Eski Yunancada mezar ya da lahit anlamına gelen “Larnax”tan türemiş olan Larnaka'nın güneybatısından 1.6 km. uzağında bulunan Tuz Gölü, “Salines (Salinas)” veya “Tuzla” isimleri ile de anılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde göllerinde içinde bulunduğu bu saha “Tuzla Kazası” olarak adlandırılmıştır (Giray, 2006: 166). 5 mil kadar Çite Burnu'na uzanan Larnaka Tuz Gölü'nün kıyıları yaklaşık 16 km. uzunluğunda ve girintili çıkıntılıdır (Harita 3). Gölün yüzölçümü ise 2.2 km²'dir. Göl, deniz seviyesinden yaklaşık 4 m. alçaktadır ve gölü denizden dar bir set ayırmaktadır. Ortalama derinliği ise 1 m. civarındadır. Kuzeydeki büyük göl ile güneydeki küçük gölün ortasındaki sahaya Uluslararası Larnaka Havalimanı inşa edilmiştir. Larnaka tuz göllerinin en büyüğü olan kuzeydeki göl aynı zamanda adanın tuzluluk oranı en yüksek gölüdür. Tuz gölünün oluşumunda denizle herhangi bir bağlantının olmadığı, Kuaterner'deki bir iç denizin buharlaşmasıyla zengin kaya tuzu depoları oluştuğu ifade edilmektedir (Fedai, 2004: 318).

Tuz 1980'lere kadar Kıbrıs'ın en önemli ihraç ürünlerinden birisiydi. Fakat 1986 yılından itibaren üretim tamamen durdurulmuş, göl ve çevresi ekolojik bir değer olarak koruma altına alınmıştır. Günümüzde özellikle flamingolar için yılın belirli dönemlerinde barınak vazifesi görmekte olup her yıl üçyüzbin dolayında göçmen kuşu ağırlamaktadır. Böylelikle bir dönem tuz üretimi ile önem arz eden göl doğal çekicilikler ve kuş gözlemciliği alanında adından söz ettirmektedir. Bu özelliğinden dolayı 2001 yılında Ramsar sözleşmesi ile koruma altına alınmış ve bu konuda Kıbrıs için bir ilk olmuştur.

Kaynak: <http://www.google.com/earth/index.html>

Harita 3: Larnaca Tuz Gölü'nün Uydu Fotoğrafi ve Haritası (2011)

Adadaki söz konusu bu iki önemli ve bir o kadar kaliteli tuz kaynağının tarihsel süreçteki gelişimini kronolojik sırayla ele alacak olursak:

3. LÜZİNYAN DÖNEMİ'NDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ (1192 – 1489)

Lüzinyan (Lusignan) Dönemi'nin son yarım asrında, Kral I. James tarafından yalnızca Francomateler (Özgürlüklerini para karşılığı satın almış olan eski köleler.) ile esirleri kapsayan ve “*mete du sel*” olarak bilinen bir tuz vergisi konmuştur. Verginin koyulma amacı ise I. James'in Cenevizlilerin elinde rehin tutulan oğlunu kurtarmaktır. Francomateler ve esirler, değeri bir besant olan bu tuz vergisini, nakit para ödeyerek ya da şahsen tuz gölünde çalışarak ödeyebilirlerdi veya belli bir miktar para karşılığında *mete du sel* denen tuz vergisinden muaf tutulabiliyorlardı. Şöyle ki 1446'da, esirlerin bir kısmı tuz vergisini ödememek için gerekli olan 1500 besantı toplu olarak vererek *mete du sel* denilen vergiden muafiyet satın alabilmişlerdir. 1468'de ise Kral I. James, yasal gerekçeyi öne sürerek, köylerdeki bütün esirlerin ve Francomatelerin *mete du sel* denilen tuz vergisinden muafiyetini iptal etmiştir (Erdoğan, 2004: 228).

1489'a gelindiğinde ise Karpaz'da yaşayan bazı köylüler, iki besant tuz vergisi ödeme, askerlik listeleri okunacağına şahsen hazır bulunma ve tehlikeli zamanlarda askeri harekâtlara atı ile katılma gibi koşullarla, *mete du sel* yani tuz vergisinden muaf tutulabilmekteydiler (Fedai, 2004: 320).

Hem bu tuz vergisinin fazlalığından hem de kâhyaların vergiyi zamanından önce toplamaya başlaması gibi nedenlerden ötürü, halkın birçoğu ya gizlice başka ülkelere kaçmak ya da göç etmek zorunda kalmıştır. Adada kalanlardan tuz vergisi ödemek zorunda olan Francomate sınıfı mensubu her köylü erkek ve 15 yaşından büyük kadınların tamamı 1490 yılında hükümete bir dilekçeyle başvurarak belirlenen tuz vergisinin maddi güçlerinin çok üzerinde olduğunu ve muaf tutulmak istediklerini belirtirler. Bunun üzerine asilzadeler ve beyler, verginin ödenmesinde kurallara uyulduğu takdirde, herkese ödediği vergi miktarı karşılığında bedava tuz verileceğini taahhüt ederler. Lüzinyanların tuzdan yıllık 20.000 Ducat⁴ gelir sağladığını belirten kaynaklara bakıldığında bu verginin sıkı bir şekilde toplandığı görülmektedir (Fedai, 2004: 320).

4. VENEDİK DÖNEMİ'NDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ (1489 – 1571)

Kral I. James zamanında konulmuş olan *mete du sel* adlı tuz vergisini Venedikliler de aynen uygulamışlardır. Tuzun toplanması sırasındaki masrafları verginin toplanmasında gerekçe olarak ileri sürerler fakat söz konusu vergi yöre halkı için o kadar ağır gelmektedir ki köylüler

⁴ Altın veya gümüş para, Düka altını olarak da bilinmektedir.

adayı terk etmeye başlamıştır. Venedikliler 1527 yılına gelindiğinde mete du sel denilen tuz vergisini daha da yaygınlaştırırlar. Tarla icarcısı olduklarından 20 yıl tuz vergisinden muaf tutulmuş olan 300 kişi Stradiata vergisi (köylerde her ev sahibinden alınan vergi) sürelerinin dolduğu gerekçesiyle tuz vergisi ödemeye tabi tutulurlar (Fedai, 2004: 321).

Venedik devrinde adanın nüfusunun 100 bin ila 200 bin arasında değiştiği bilinmekte, 1559'da 150.000, 1562'de de 180.000 olduğu tahmin edilmektedir. Venedik Dönemi'nde, işletme tekeli hükümetin elinde bulundurduğu tuz göllerinin, ortalama yıllık gelirinin 300.000 Ducat (Venedik Duca altını) olduğu ve oldukça yağışlı geçen 1519 yılında çıkarılan tuzdan ise 100.000 Ducat gelir sağlandığı ve yine aynı yıl, 700 kişinin tuz toplama işinde istihdam edildiğine ilişkin bilgiler, kaynaklarda belirtilmektedir (Dedeçay, 2002: 52). Buradan da anlaşıldığı gibi o dönem dünya ticaretinde büyük rol oynayan Venediklilerin tuz göllerinden elde edilen geliri yarım asır gibi kısa bir sürede birkaç katına çıkarmayı başararak esasında ticari değerinin ne kadar yüksek olduğudur.

5. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ'NDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ (1571 – 1878)

Kıbrıs'ta 1571'den sonra Osmanlı idaresinin başlayışını izleyen ilk çeyrek asır içerisinde; adanın yeni yönetiminin kökleşip altyapı tesislerinin yeniden kuruluş düzenlenmiştir. Dolayısıyla Venedik Dönemi'nde esir ve köylülere uygulanan tuz vergisine ve ücretsiz tuz toplamaya son verildiğinden Larnaka Tuz Gölü'nden elde edilen tuz miktarında büyük bir düşüş olduğu bazı kaynaklarda belirtilmiştir (Erdoğdu, 2008: 126). 1582'de Kıbrıs'ı ziyaret eden Jean Palerno, Larnaka Tuz Gölü'nden elde edilen tuz miktarının 300.000 Ducat değerinde olduğunu; 1585'te tuzdan elde edilen gelirin ise 8.000 Ducat olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin Halep Konsolosu Alexander Drummond 1744 yılında iki kere görev yerine geliş ve dönüşünde Kıbrıs'a uğramış ve anılarını bir kitapta toplamıştır. Drummond'a göre devlet gelirlerinin en büyük kaynaklarından biri de Larnaka yakınlarındaki tuz gölleriydi. Miri arazi sınıfına girdiğinden tuz göllerinin valiler tarafından kiraya verilmek suretiyle işletildiğini anlatan Drummond yılda her biri 300 okka yük taşıyan 5.000 araba tuz çıkarıldığını belirtmektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Larnaka tuz gölünden elde edilen yıllık ortalama tuz miktarı 1.5 ila 2 milyon okka⁵ civarında yani 2 – 2.5 milyon ton kadardı (Gazioğlu, 2000: 54).

Tuz, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Venedik ve Lüzinyan devirlerinde olduğu gibi adanın en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmekteydi (Erdoğdu, 2004: 243). Hükümet tekelinde olan tuz ticaretinden, Osmanlı İdaresinin son yarım asrında da önemli bir gelir sağlandığı; öyle ki

⁵ Osmanlı Dönemi'nde kullanılmış bir ağırlık birimi, bugünkü karşılığı 1 okka = 1.282 kg.

tuzdan elde edilen gelirin, Lüzinyan ve Venedik devirlerinin en yüksek tuz gelirleri ile kıyaslanabilecek kadar yüksek olduğu da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Ayrıca Suriye ile Türkiye'nin güney sahillerine tuz ihraç edildiği de kayıtlara geçmiştir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğu yerinde tuzlulardan ve tuz ocaklarından bol miktarda tuz sağlandığı için Kıbrıs'tan gelen tuza fazla ihtiyaç duyulmuyordu. Kıbrıs tuzu daha ziyade Suriye şehirlerine, Lazkiye, Cebele, Banyas ve Entertus'a satılıyordu (Erdoğan, 2004: 247). 1844 yılı itibariyle başta Suriye ve Türkiye olmak üzere adadan 5.5 tonluk tuz ihracatı gerçekleşmiştir (Anonim, 2011b).

1870'te adayı ziyaret eden Sir Samuel Baker, Larnaka Tuz Gölü'nden elde edilen tuzdan, yılda 1.756.840 kuruş (15.145 £) elde edildiğini ve gerektiğinde fazladan yağmur sularının topraktan yapılmış bir kanal aracılığı ile denize akıtıldığını; Larnaka Tuz Gölü'nün 20.000.000 okkadan fazla tuz üretme potansiyelinin olduğunu belirtmiştir (Erdoğan, 2008: 214).

6. İNGİLİZLER DÖNEMİNDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ (1878 – 1960)

1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması ile adada başlayan İngilizler döneminde tuz, hükümet tekelinde kalmış ise de tuz fiyatlarında görülen artışlar, satışı ve miktarındaki azalma, tuzu ihraç ederken kullanılan gemi navlunlarındaki artış, Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının dışında kalması ve İngiliz Hükümetinin Bab-ı Ali'ye taahhüt ettiği 5.000 ton tuzu, Bab-ı Ali'nin istediği an talep edebileceği düşüncesi gibi nedenlerden dolayı; İngiliz idaresinin hiçbir döneminde tuz ihraç edilmemiş veya edilememiştir. Bu sebeple; Larnaka Tuz Gölü'nden yıllık ortalama olarak 2.500.000 okka tuz toplanması mümkün iken, sadece ada halkının ihtiyacı olan tuz miktarı toplanmıştır. Tuz toplama mevsiminde denetim ve gözetimi daha iyi sağlamak amacıyla da tuz gölünün kıyısına, 1878 yılında, büro olarak kullanılabilecek bir baraka inşa edilmiştir.

Kıbrıs'ın 1878'de geçici olarak İngiliz Hükümetine devredildiği antlaşma uyarınca; İngiliz Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'na her yıl 92.000 £ vergi vermeyi kabul ediyordu. Ayrıca 5.000 ton tuzu da Bab-ı Ali isterse vermeyi taahhüt etmişti. Fakat para vergisi Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşmadığı gibi, her yıl verilmesi öngörülen tuz miktarı da hiçbir zaman Osmanlı Devleti tarafından istenmemiştir. Yapılan anlaşma gereğince Kıbrıs Adası'ndaki tuz üretimiyle ilgili Osmanlı tarafına verilen taahhüt şu şekildeydi:

Bab-ı Ali ile İngiliz Hükümeti Arasındaki Tuz Anlaşması (1878): Kıbrıs, 1878'de İngiltere'ye geçici olarak devredildiğinde İngiliz Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'na ödemesi kararlaştırılan kira bedeli,

son beş yıl içerisinde adadan elde edilen gelir ortalamasının bulunması ile belirlenmiş olup bu gelir kaynakları arasında tuz da bulunuyordu.

İngiltere'nin adadaki Yüksek Komiseri Sir Garnet Joseph Wolseley (1833-1913) bu durumu 28 Ağustos 1878'de İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e (1830 – 1903) bildirmiş ise de Wolseley, sonradan fikrini değiştirerek kiranın hesaplanması sırasında tuz gelirlerinin hesaba katılmasını ancak; Osmanlı topraklarına, gümrüksüz tuz ihraç etme imtiyazını ve tuz işletmelerini Bab-ı Ali'nin ya kendisinin çalıştırmasını ya da icar edilmesine izin vermesini tercih ettiğini özellikle belirtir (Fedai, 2004: 324).

Kasım 1878'de yapılan toplantıda ise Wolseley, tuz işletmeciliğinin İngiliz Hükümetinin tekeline girmesi tavsiyesinde bulunur. Bab-ı Ali de Kıbrıs'a artık yabancı ülke gözüyle baktığı gerekçesini ileri sürerek, Kıbrıs tuzunun İmparatorluk sınırları içerisine girmesini yasaklar. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Mart 1879'da General Sir Robert Biddulph'u (1835-1918) İstanbul'a arabulucu olarak gönderir.

Biddulph, Mart 1879'da İstanbul'da, Bab-ı Ali Hariciye Nazırı Aleksandro Karatodori Paşa (1833 – 1906) ile görüşmüştür. Bu görüşmeler sırasında Paşa, Kıbrıs'taki tuz göllerinin Sultan'ın özel mülkü olduğunu; Sultan'ın tuz işletmeciliğini Kıbrıs'taki temsilcileri aracılığı ile yürüttüğünü ve Sultan'ın tuz göllerinin idamesini sağlamak için harcama yaptığını bildirmiştir. Ayrıca, 3 Şubat 1879 tarihli antlaşma gereğince, Kıbrıs'taki iki tuz gölünün mülkiyetinin Sultan'a garanti edildiğini de Biddulph'a hatırlatmıştır. Karşılık olarak Biddulph, göllerden İngilizlerin sorumlu olduğunu, Sultan'ın adadaki temsilcileri aracılığı ile gölleri hiç çalıştırmadığını ve para harcamadığını belirtmiştir. Ayrıca Biddulph, tuz gölleri konusuna hiç değinilmediğini; tuz göllerinin Emlak-ı Hümayun (Sultanın özel mülkü) değil, Emlak-ı Miri (devlet malı) olduğuna dair elinde deliller olduğunu bildirmiştir. Bundan üç ay sonra, yani 17 Haziran 1879'da yapılan toplantıda Biddulph, haracın ödenmesinde tuzun değerini para yerine 4.000.000 okka tuz olarak ödemeyi önerir. Bu öneriye karşılık olarak Bab-ı Ali, tuz göllerinin işletilmesini, adada tuz satma veya verme yetkisi olmamak kaydıyla, acenteleri aracılığı ile elinde tutmayı, İngiliz işgalinden önce adada tüketilen miktarda tuzun acenteleri tarafından İngiliz yetkililere verilmesini ve tuz işletmelerinde istihdam edilecek olan işçilerin Türk işçiler olmasını şart koşar (Dedeçay, 2002: 71).

İngiliz Hükümeti, 18 Temmuz 1879'da bu teklifi reddetmekle kalmaz ve Biddulph'un teklif ettiği 4.000.000 okka tuzun, Bab-ı Ali'nin göndereceği gemiyle taşınması ve bu tuzun adada satılamayacağı görüşünü benimseyerek dayatmaya da kalkışınca Bab-ı Ali, sınırlarını Kıbrıs tuzuna kesin olarak kapatır. Bu kapatılış sonucu İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'ın yıllık bütçesinin önemli bir kaynağının (15.000 £) kaybına neden olmuştur (Fedai, 2004: 324). Oysa İngiliz Hükümeti, kendisinin neden olduğu bu kaybın ve Bab-ı Ali'nin tuz gölleri üzerindeki hukuki hakkının bilincinde olmalıydı ki

18 yıl sonra, yani 1897'de W.S. Smyth adında bir İngiliz, Larnaka Tuz Gölü'nü çalıştırmak üzere icar etmek için dilekçe ile başvurunca, konu hakkında Bab-ı Ali'nin de fikrini almayı uygun bulur. Bab-ı Ali ise, kaçak tuzun kendi toprakları içerisine girmesini engelleyici bir maddenin, anlaşma metnine konması koşulu ile göllerin icar edilmesini kabul etmekte bir sakınca görmediğini belirtmiştir.

1900 yılında Bulgaristan'a 500 ton tuz ihraç edilmiş ve bu tarihten 1960 yılına kadar, yani İngiliz yönetimi Kıbrıs'tan ayrılıncaya kadar, adadan bir daha tuz ihracatı yapılmamıştır. İngiliz Hükümeti'nin tuz fiyatına yaptığı zamlar da adadan tuz ithal eden ülkeleri başka ülkelerden, özellikle Tunus'tan, tuz satın almaya yöneltmiştir.

İngiliz Hükümeti, 7 Temmuz 1933'te tuz göllerini hükümetin mülkü yapan ve tuzu hükümetin tekeline veren "Tuz Kanunu"nu kabul etmiştir. Söz konusu bu kanun 1980'li yıllara kadar yürürlükte kalmıştır.

Tuz Kanunu: Bir dönem Kıbrıs'ta tuz kaçakçılığı öyle yoğundu ki adada tuz bol ve ucuz olmasına rağmen, kaçak tuz ticareti Rum ve Türk halkı tarafından yapılmaktaydı. Resmî makamların çeşitli uyarılarının da dikkate alınmaması sonucu, sömürge hükümeti, 7 Temmuz 1933 tarihinde "Tuzdan elde edilecek geliri daha iyi koruma" başlığı altında tuz kanununu yürürlüğe koymuştur. On iki maddeden oluşan bu kanunun özetleyecek olursak:

Adada çıkarılan tuzun tamamı hükümet tekelindedir. Bu yüzden hiç kimse, adanın herhangi bir yerindeki tuzu, izin almaksızın toplayamaz, imal ve ihraç edemez. Yasaya uymayanlar altı ay hapis ve para cezalarına çarptırılacaktır. El konulan tuzun her okkası için, kişi hükümete 4 kuruş ceza ödemek zorunda kalacaktır. Ayrıca, çalmış olduğu tuz ve bu tuzu taşımada kullandığı araca da el konulacaktır. Tuz kaçakçıları ile ilgili olarak Hükümete bilgi veren kişiler de vali tarafından ödüllendirilecektir.

Tuz Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden II. Dünya Savaşı'nın bitişine kadar geçen süre içinde, adada bulunan bütün tuzhaneler, hükümet memurlarınca denetim ve gözetim altında tutulmuştur. Öyle ki Baf Kazası'nın Lara Bölgesi'nde bulunan küçük bir tuzhanenin çukurlarında oluşan tuzun toplanmasını engellemek isteyen hükümet, tuz çukurlarını orman memurlarına toprakla doldurtmuştur. Fakat köylü, bir yolunu bulup ihtiyacı olan tuzu parasız toplamaya devam etmiştir. Köylü ile bu konuda baş edemeyeceğini anlayan hükümet, en nihayetinde 1950'li yıllarda bu tuzhanenin çukurlarına toprak döktürmekten vazgeçmiş ve tuz elde etmelerine göz yummuştur.

7. TUZUN ÜRETİMİ VE TUZ GÖLLERİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Larnaka Tuz Gölü yataklarından tuz toplama işlerinde, 1893 yılına kadar (İngiliz Dönemi) yalnızca mahkûmlar istihdam edilirken; bu tarihten itibaren dışarıdan özgür işçiler de istihdam edilmeye başlanır (Tablo 1). 1897 yılına gelindiğinde tuz toplama işlerinde çalışanların %25'ini mahkûmlar, %75'ini de özgür işçiler oluşturuyordu. İşçi sendikaları örgütlendikçe bu oran, özgür işçiler lehine artmıştır ve II. Dünya Savaşı'nın bitişinden itibaren, mahkûmlar tuz toplama işlerinde çalıştırılmamıştır. Bununla birlikte tuz toplama işlerinde istihdam edilen mahkûmlara günlük ödenen ücret, özgür işçilere ödenen günlük ücretten daha düşük miktardaydı. 1893 yılında özgür işçilerle mahkûmlar arasındaki ücret farkı oldukça yüksekken 1897 yılında bu fark önemli ölçüde azalmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Mahkum ve Özgür İşçilere Ton Başına Ödenen Ücret (Kuruş)

Yıl	İşçi (Mahkum)	İşçi (Özgür)
1889	18	-
1892	7.75	-
1893	11.75	16.8
1897	12.40	14.027

Kaynak: Cobham, 1908.

1897 yılında tuz gölünden toplanan tuz, ıslak olsa da kalite ve görünüş bakımından oldukça iyi idi. Tuz, toplandıktan sonra, dört tane piramit yığını halinde göl kenarına yığılırdı. Piramit yığınlarından bir tanesi mahkûmların topladığı tuz olup miktarı da 471.420 okkadır. Diğer üç piramit yığını da özgür işçilerin topladığı tuz olup her biri 500.000'er okkadan oluşmaktaydı.

Tablo 2: 1888 – 1900 Arasında Larnaka Tuz Gölü'nden Toplanan Tuz Miktarı ve Masrafı (£)

Yıl	Toplanan Tuz (Ton)	Tuz Toplama Masrafı (£)
1888 – 1889	375	-
1892 – 1893	1.700	93
1897 – 1898	2.402	182
1899 – 1900	3.125	296

Kaynak: Cobham, 1908.

Toplanan tuzların piramit şeklinde yığılma nedeni; kurumaya bırakılan ıslak tuzda, kuruduktan sonra meydana gelecek olan azalma miktarını kolay belirlemek içindir. Örneğin, 1893 yılında toplanan tuz miktarı 5.545.600 okka iken, kuruduktan sonra bu miktar 1.323.840 okkaya düşmüş, yani %76.2 oranında azalmıştır ki bu durum sağlıklı bir maliyet hesabı için göz önünde bulundurulması gereken oldukça önemli bir parametredir. Bu aşamanın ardından tablo 2'de de görüldüğü üzere toplanan tuzun miktar ve buna bağlı masrafında birkaç mislilik artışlar yaşanmıştır. Nihayet 1900 yılına gelindiğinde sadece Larnaka Gölü'nden toplanan tuz 3.125 tona ulaşmıştır (Cobham, 1908).

1893 – 1894 yılları arasında, ada içerisinde tuz dağıtımını kolaylaştırmak amacıyla; Baf Kasabası ve Laççi (Lachi) gibi liman köylerinde özel olarak inşa edilen tuz depolarında da tuz satışı yapılmaya başlanmıştır. Aynı dönemin tuz üretim ve tüketim durumu bölgelere göre dağılımına baktığımızda nüfus açısından 4. sırada yer alan Larnaka'nın en fazla tuz üreten kaza olması nedeniyle tüketimin de en fazla olduğu yer olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3). Baf ve Laççi gibi tuz göllerine uzak sahalarda tuz satışını kolaylaştırmak için yapılan girişimler ve bu bölgede yer alan küçük ölçekli tuz çukuru adı verilen sahalardan elde edilen kaçak tuzla sonucunda kişi başına tuz tüketiminde ikinci sırada yer almışlardır. Nüfusun en yoğun olduğu idare merkezi Lefkoşa'da ise (Lefke dahil) kişi başına tuz tüketiminin oldukça azaldığı gözlenmektedir.

Tablo 3: 1896 – 97 Arasında Kıbrıs'ın Çeşitli Kazalarında Tuz Tüketim Miktarı (Okka)

Kaza Adı	Nüfusu	Toplam Tuz Tüketimi (Okka)	Kişi Başına Tuz Tüketimi (Okka)	Açıklama
Lefkoşa (Lefke dahil)	61.693	100.780	1.6	Lefkoşa'nın kısmi azamına.
Mağusa	41.429	90.853	2.19	Tuzu Larnaka'dan tedarik etse de kaçak tuz kullanır.
Limasol	35.731	35.731	1	Limasol'da satılan tuzu kullanır ve bir miktar da Baf'a gönderir.
Larnaka	23.769	465.259	19.5	Mağusa ve Girne'nin bir kısmına tuzu Larnaka tedarik eder.

Kaza Adı	Nüfusu	Toplam Tuz Tüketimi (Okka)	Kişi Başına Tuz Tüketimi (Okka)	Açıklama
Baf & Laççi	31.670	147.908	4.6	Baf, Laççi ve Limasol'dan satın alır ise de kaçak tuz da kullanılır.
Girne	14.999	65.608	4.3	Bir kısmını Larnaka'dan satın alır ise de kaçak tuz da kullanılır.
TOPLAM	209.291	906.139	4.32	

Kaynak: Cobham, 1908

XIX. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, tuz gölünden, her birkaç yılda bir tuz toplanılmakta iken; gölden elde edilen yıllık tuz miktarı adanın ihtiyacının çok üzerinde olması nedeniyle, 1950'den itibaren beş yılda bir toplanmaya başlanmıştır.

1974 yılından sonra Kıbrıs Adası üzerinde iki devlet kurulmuş, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bu tarihten itibaren tuz ihtiyacının tamamına yakını Türkiye'den karşılamıştır. Zira 1974 Barış Harekati'ndan sonra Kıbrıslı Türklerin tuz gölleriyle herhangi bir bağlantıları kalmamıştır. Oysaki adadaki tuz gölleri ve çevresindeki sahalarla birlikte mevcut tuzlalar İngiliz Yüksek Komiserliği'nin yayınladığı tebligat doğrultusunda Emlak-ı Hümayun kapsamında yani Sultan'ın kişisel malları içerisinde yer almakta idi (Giray, 2006; 146). Söz konusu karar aşağıdaki gibi ilan olunmuştur:

The Cyprus Gazette (Hükümet tarafından yayımlanır)
Pazartesi, 8 Aralık 1879

IX. LİMASOL:

Ağrotur köyü hudutları içerisinde bulunan, Doğan Burnu (veya Dağlık Burun) olarak bilinen, üç taraftan deniz ve Hass-i Hümayun Mukataası (Yani devlete ait arazi) ve Çerkezlerin yerleşimi için tahsis edilmiş çiftlik arazisi, Haleteh Sultan'a (Hala Sultan) ait arazi ve diğer taraftan Ağrotur köyü arazileri ile sınırlı, 24.350 dönüm genişliğindeki arazi. Bu araziler, bir tuzhane içermektedir.

XVII. LARNAKA:

Larnaka kazasında bulunan ve Koçines (Vikla ve Fitilli Ovası) olarak bilinen, Cezayir gölü, deniz, kamu yolu ve tuzla ile sınırlı, 2.500 dönüm genişliğindeki arazi.

XVIII. LARNAKA:

Larnaka kazasında bulunan ve Paleo Figaro olarak bilinen, tuzlalar ve kamu yolu ile sınırlı, 700 dönüm genişliğindeki arazi.

Yukarıda tuz gözlemlerini de içerisinde bulunduran sahalarla ilgili olarak;

“Haşmetmeap Sultan, Kıbrıs'ta bulunan bazı arazileri, İstanbul'daki Tapu Dairelerinde adına kaydettirmiştir. Bu arazilerin herhangi bir parçasını kullanımında bulunduran veya bu araziler üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunanlar, bu iddialarını ispatlayabilmek için, ellerindeki delilleri hazır bulundurmaları hususunda uyarılır. İddiaları soruşturmak gayesi ile görevlendirilen delegeler, bazı arazileri yerinde göreceklerdir, bu arazileri ziyaret edecekleri tarihler, ilgili köylerin yöneticilerine zamanında bildirilecektir. Konu arazilere ait liste, tüm Ada'da görevli Komiser ve Müdür'lere başvurulmak suretiyle tetkik edilebilir.” açıklaması adada ilan edilmiştir.

İlgili bu açıklamayı değerlendirdiğimizde ilk olarak IX. numaralı Limasol maddesinde önceleri 24.350 dönüm olarak ifade edilen saha daha sonra İngilizler tarafından hazırlanan Emlak-ı Hümayun haritasında 36.651 dönüm olarak belirtilmiştir (Giray, 2006; 44). Bir diğer husus ise daha öncede belirtildiği gibi 1924'te Hanedanın sürgünüyle beraber Sultan'ın tüm mal varlığı Türkiye Cumhuriyeti hazinesine devrolunmuş, geri kalan Hanedan üyelerinin ise mallarını 1 yıl içerisinde satıp tefsiye ederek ücretlerini almalarına imkan tanınmıştır. Oysaki İngilizlerin tek taraflı olarak daha baştan söz konusu sahaları adadaki Rum halkına dağıtmaya başlaması ve ardından yaşanan sürgün şartları nedeniyle adadaki mallara sahip çıkılamaması bugün pek çok Emlak-ı Hümayun mallarının Rum tarafına veya İngiliz üslerine geçmesi ile sonuçlanmıştır.

Adadaki tuz göllerinin Ramsar Sözleşmesi ile birlikte koruma altına alınmasıyla tuz göllerinden tuz üretimi tamamiyle son bulmuş ve bir dönem Akdeniz Havzası içerisinde tuz üretimiyle adından söz ettiren adanın kuzey kesimi tuz ithal eder duruma gelmiştir. Adada önce Akrotiri Tuz Gölü'nde daha sonrada Larnaka Tuz Gölü'nde üretim bırakılmıştır. Bununla birlikte Güney Kıbrıs Rum Yönetimi denizlerden elde ettiği tuzla bir kısım ihtiyaçlarını karşılayabilir duruma gelmiştir. Ayrıca G.K.R.Y. tuz gevreği (Sea Salt Flakes) olarak adlandırabileceğimiz kabuk halindeki denizden sağladığı tuzun Avrupa'daki önde gelen üreticileri arasındadır. Bu tuz çeşidi kaya tuzuna göre çok daha kullanışlı olduğundan ve daha kolay ufulanabildiğinden oldukça rağbet görmekte, unlu mamuller ve gıda sanayinde özellikle tercih edilmektedir.

Günümüzde adanın yegane tuz kaynağı olan göllerin koruma altına alınmasıyla göçmen kuşların barınakları haline gelmiş ve böylece tamamiyle rekreasyon faaliyetlerine hizmet eden sahalar halini almışlardır.

SONUÇ

Tuz canlıların beslenmesinde hayati öneme sahip olmasının yanı sıra tarihi, kültürel ve iktisadi açıdan da bir o kadar öneme sahip bir kaynaktır. İnsan beslenmesinde bir çeşit baharat (çeşni), kimyada bir çeşit element ve coğrafyada bir kaya cinsi olan tuz önemini asla yitirmeyecek doğal bir kaynaktır.

Çeşitli yollardan elde edilen tuz, Kıbrıs'ta sadece iki büyük tuz gölünden elde edilmiş olup, bu göllerden elde edilen tuz, tarih boyunca pek çok devletin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Kıbrıs Adası üzerinde kurulan bütün devletler Larnaka ve Akrotiri tuz göllerinden elde edilen bu tuzdan gerek vergi gerekse ihracat vesilesiyle büyük gelirler sağlamışlardır.

Kıbrıs'ta günümüzde de devam eden mevcut problemlerin başında Rum ve Türk kesimlerinde yer alan taşınmazların mülkiyet sorunu yer almakta olup yıldan yıla mirasçıların genişlemesiyle beraber mesela daha da içinden çıkılmaz bir hale doğru ilerlemektedir. Söz konusu durum bugün tuz gölleri ve çevresi içinde söz konusu olup tarihi anlaşmalar ışığında meselenin tarafsız komisyonlar denetiminde ele alınarak hak sahiplerine malların ivedilikle iade edilmesi gerekmektedir. Kıbrıs adasındaki Sultan malları ile ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti de hak sahibi olduğundan yetkili mercileri ile konuya eğilmelidir.

Günümüzde adada tuz gölleri doğal hayatın bir parçası olarak koruma altına alınmış olup, göçmen kuşlara ev sahipliği yapmaktadır. Gerekli altyapı çalışmaları da tamamlandıktan sonra adadaki bu tuz gölleri geçmişteki misyonundan farklı olarak başta ekolojik hayata olan desteği olmak üzere ornitologlar ve kısa süreli rekreasyon faaliyetleri açısından adından söz ettirmeye devam edecektir.

Fotoğraf 1: Larnaka Tuz Gölü'nün Güney Kesiminden Bir Görünüm

Fotoğraf 2: Larnaka Tuz Gölü'nün Güneybatı Kesiminden Bir Görünüm

Teşekkür:

Bu araştırmamızda gerek zengin arşivi gerekse yönlendirmeleriyle bize destek olan, Harita ve Fotogrametri Mühendisi Sayın Halil GİRAY'a teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

Anonim, (2011a), <http://www.turkiyetuz.com/alan/alan.asp>, (Son erişim: 27.01.2012).

Anonim, (2011b), <http://www.cyprusfoodndrinks.com/cgibin/hweb?-A=341&-V=b2b>, (Son erişim: 27.01.2012).

AVCI, Sedat, (2003), “Ekonomik Coğrafya Açısından Önemli Bir Maden: Tuz (Tarihi, Önemi ve Dünya Tuz Ekonomisi)”, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi, Sayı: 11, s. 21 – 45, 2003, İstanbul.

COBHAM, Claude Delaval, (1908), “Excerpta Cypria: Materials For a History of Cyprus”, Cambridge at the University Press, A.B.D.

DEDEÇAY, Servet Sami, (2002), “Kıbrıs'ta Balık Çiftçiliği ve Balık; Deniz Süngeri Avcılığı; Tuz Gölleri”, Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınları: 17, Lefkoşa / K.K.T.C.

FEDAİ, Harid, (2004), “Kıbrıs'ta Tuz İşletmeciliği”, *Tuz Kitabı*, Editörler: Emine GÜRSOY NASKALİ, Mesut ŞEN, Kitabevi Yayınları, s. 316 – 328, Ocak 2004, İstanbul.

ERDOĞDU, M. Akif, (2004), “Osmanlı Kıbrısında Tuz Üretimi ve Sorunları”, *Tuz Kitabı*, Editörler: Emine GÜRSOY NASKALİ, Mesut ŞEN, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 223 – 240, Ocak 2004

ERDOĞDU, M. Akif, (2008). “Kıbrıs'ta Osmanlılar”, *Galeri Kültür Yayınları*, s. 278, Lefkoşa.

GAZİOĞLU, Ahmet C., (2000), “Kıbrıs'ta Türkler (1578 – 1878)”, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa.

GİRAY, Halil, (2006), “Osmanlı Haritalarında Kıbrıs'ta Gasp edilen Sultan Malları 'Emlak-ı Hümayun'”, Ajans Yay. Ltd., I. Baskı, Eylül 2006, Lefkoşa.

HADJISTAVRINOU, Y. & CONSTANTINOU, C. (1977). Hydrogeology of the Akrotiri Peninsula, In Bulletin No. 7 of the Geological Survey Department. pp. 45 – 74, Ministry of Agriculture and Natural Resources, Nicosia.

KODAY, Saliha, (1999), “Tuz Gölü Tuzlaları”, *Marmara Üniv. Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 2, s. 128 – 149, 1998 – 1999, İstanbul.

KURLANSKY, Mark, (2003). “Tuz: İnsanlığın Tuzlu Tarihi”, Çeviren: A. ÇAKIROĞLU, Aykırı Yayıncılık, 2003, İstanbul.

SCHMIDT, W. F., (1956), “Zur Morphologie und Landschaft von Cypern”, *Peterm, Geogr. Mitt.* 100, H. 4, s. 268 – 277.

TARKAN, M. T., (1971), “Kıbrıs Adasında Tabii-Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Bakımından Bir Araştırma”, Atatürk Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 24, s. 51, Erzurum.

TAŞLIGİL, Nuran, (2005), “Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası”, İstanbul : Çantay Kitabevi, 2005

WEST, Ian Michael, (2007), “Geology of the Salt Lake and Coast of the Akrotiri Peninsula, Cyprus”, National Oceanography Centre, Southampton, Elektronik ortam: <http://www.soton.ac.uk/~imw/Cyprus-Akrotiri-Lake-Coast.htm>, (Son erişim: 06.01.2012)